

”האומה החיה” - התפתחותה הרוחנית של האנושות על פי תורת האבולוציה

- א. מבוא
- ב. הקדמה: על תורה ואבולוציה
- ג. הקשר וההקבלה הקיימים בין הרבדים השונים שבמציאות
- ד. מאפייניו של הרובד הרוחני שבמציאות
- ה. חוקי ההתפתחות על פי הניאו-דרוויניזם
- ו. המבט התורני על המציאות
- ז. מאפייני התפתחות האנושות בספר בראשית - מבט חדש על פרשת המבול
- ח. ”ותלמדם חוקי חיים” - הדרך שבה מקדמת התורה את המציאות
- ט. ”אחת דיבר -להים - שתיים זו שמעתי” (תהילים ס”ב, י”ב)
- י. סיכום

א. מבוא

במאמר זה ננסה לגבש השקפה מסוימת לגבי היחס בין עולם הטבע הסובב אותנו, שאליו אנו הולכים ומתוודעים בזכות תגליותיו החדשות של המדע, לבין התורה, המייצגת מבט אלוהי רוחני על העולם. כאנשים מאמינים, מתבוננים אנו בתהליכים המתרחשים סביבנו במבט כפול: במבט סיבתי - הבוחן כל מקרה על פי הגורמים שהביאו להתרחשותו, ובמבט תכליתי - המחפש את משמעותם של התהליכים שקרו, מתוך הנחה שאין מקרים בלתי מכוונים במציאות והכל מנוהל על פי השגחה.

מקובלים אנו מפי קדמונינו שישנם רבדים במציאות. אנו חיים ברובד הנמוך הגשמי, אך קיימים גם עולמות נוספים דוגמת העולם הזה, הגבוהים יותר מבחינה רוחנית ומכוונים כלפי עולמינו. האלוהות שואפת להתגלות בכל הרבדים, מהגבוה ביותר ועד הנמוך ביותר.¹ עולמנו הוא בבואה של עולם רוחני. גם הוא סוג של התגלות אלוקית. אנו ננסה להראות שכל המציאות על רבדיה השונים מתאפיינת באותן התכונות. כמו כן נעמוד על מעמדה של התורה ביחס למציאות ותפקידה בהשלמת המציאות. חשיבותו של העיסוק בנושא זה היא,

¹ דוגמא לכך בבראשית רבה ס”ט, ז: ”בית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה”.

שעל ידי הבנת הקשר העמוק שקיים בין העולמות השונים הסובבים אותנו ניתן לפתח השקפה אמיתית יותר על העולם ותפיסה אחרת, גבוהה יותר, של המציאות. במאמר זה ננסה להמחיש את הדברים על מנת לקרבם אל שכלו, ולבסוף גם אל ליבו של האדם המודרני. על ידי התבוננות פרשנית הנעשית מתוך גישה אמונית ומתוך הכרה של המציאות - ננסה להאיר כמה מסיפורי המקרא וכמה ממאמרי חז"ל באור חדש, ולהראות כיצד מקבלים הם באופן זה משמעות רחבת מימדים. מעבר למשמעות המצומצמת שנוטים ליחס להם מתוך השקפת עולם צרה. בדרך זו ננסה להראות שפסוקי המקרא ומאמרי חז"ל אינם בגדר משלים יפים ומליצות בעלמא, אלא אמירות הצופנות בתוכן אמת המוטבעת במציאות הגלויה לעינינו.

ב. הקדמה: על תורה ואבולוציה

תורת ההתפתחות, ההולכת וכובשת את העולם כעת, היא מתאמת לרזי עולם של הקבלה, יותר מכל התורות הפילוסופיות האחרות...²

קודם שנעסוק בשאלה כיצד היהדות צריכה להתייחס אל תורת האבולוציה, יש להקדים כמה דברים בנוגע לתורת האבולוציה עצמה. תורה זו טוענת כי ישנו מוצא אחיד לעולם החי, וכי הוא מתפתח באופן רצוף, ומתקדם מרמת חיים אחת לשנייה, המפותחת יותר מקודמתה - מן הדומם לצומח וממנו לחיים הראשונים החד-תאיים, הדגים, העופות, היונקים ולבסוף האדם. כמו כן, החיידקים הממלאים את עולמנו אינם אלא שלב ביניים בין הצומח לחי. הופעת היצורים השונים היא תולדה של הסתגלות הולכת וגדלה לסביבת המגורים, על ידי מלחמת קיום וברירה טבעית.³ המין החזק שורד. תורה זו כופרת בבריאה הראשונה. אין שום 'התערבות' - לווית חיצונית לתהליך הטבעי של התפתחות המינים השונים.

לפני שנציע מהו היחס הראוי אל תורה זו, נציין תופעה מעניינת, המלווה אותה כבר מראשית התקופה שבה החלו לבסס מסקנות מדעיות על נסיונות והוכחות. מדע זה, המבוסס על הוכחות ועובדות, הפריך השלכות רבות הקשורות בהכרת המציאות כפי שהיא, העולות מתורת דרווין. כיום כבר מקובל, כי החי לא מתפתח מהצומח, ואף יצור אינו

* המידע הקשור בתורת האבולוציה לקוח מספרו של א' קורמן אבולוציה ויהדות, תל אביב, תשל"ח. (להלן: קורמן).

² אורות הקודש, ח"ב עמ' תקל"ז.

³ ראה פסקה ג.

מהווה "שלב" בהתפתחות.⁴ לכל יצור יש מאפיין ייחודי שבעזרתו הוא ממלא תפקיד משמעותי בעולם הטבעי. אפילו החיידקים, הבנויים גם הם במערכת שלימה של מינים ומשפחות, ממלאים תפקיד מכריע בתהליכים השונים של הדומם, הצומח והחי כאחד. כגון המיחזור הטבעי - הריקבון, שבלעדיו היה מתמלא העולם בזבל אורגני ופגרים. כמו כן, לגבי הסתגלות לסביבה שעל ידה התפתחו היצורים השונים - כבר הוכח, כי תכונות הנרכשות ליצור במהלך חייו עקב סביבתו אינן עוברות בתורשה. לדוגמא, ידוע שאפילו עיוור מלידה מוליד פקחים.

עם פרסום חיבורו של דארווין "מוצא המינים" התעורר פולמוס גדול וקמו מתנגדים רבים לרעיון ההתפתחות עקב המסקנות הפילוסופיות העולות ממנו מאליהן, אף שדרווין עצמו לא הוציא מהתאוריה שלו מסקנות פילוסופיות במפורש. רבים התקיפוהו על כך שהתאוריות שלו אינן עומדות במבחן הביקורת. ואף על פי כן, עדיין לא עברה התאוריה האבולוציונית מן העולם. אנשי מדע שדחו תאוריה זאת ע"י מסקנות מדעיות ניסו לתת לה פרשנות אחרת ולמצוא דרך מתקבלת יותר כדי ליישם אותה. אפילו אצל המתנגדים החריפים של הדרוויניזם, ניתן למצוא חלקים מסוימים של השיטה המתנגדים לתוך השקפותיהם. אך מעבר לאמונה בהשקפה זו, שכבשה את העולם, עוד לא ניתן הסבר מושלם שיראה את יישומה במציאות.

אמנם, אצל כל יצור קיימת התפתחות מסוימת והסתגלות לתנאים המשפיעה על צבעו, שערו, גדלו וכדומה, אך לא יותר מזה. אין למצוא בתורת ההתפתחות מענה לשאלת היווצרותם של יצורים שונים, על אף הנתונים המראים שככל שהתקופה מאוחרת יותר, משתייכים אליה יצורים מפותחים יותר. כיום מניחים כי ההכחדות הטבעיות החוזרות ונשנות במהלך ההיסטוריה גרמו 'לקפיצה' משמעותית בהופעת החיים בכללותם על פני כדור הארץ, אך מניין נוצר מגוון היצורים השונים? על זה עוד אין למדע תשובה ברורה.

תופעה מוזרה זו מעידה בהכרח על קיומו של גרעין אמת בהשקפה זו. אך זה טרם נחשף הודות לצד השווה שבכל הניסיונות השונים בהסבר ההתפתחות ובפיתוח השיטה - הכפירה באצבע - להים העומדת בבסיס כל המציאות. ישנה ודאי מגמה של התפתחות בעולם; את זאת חשו רבים עוד בימי קדם ולכן נטו להזדהות עם השקפה זאת ולנסות להפוך אותה לתורה מוחשית בראיית העולם הסובב אותם. אך בני האדם טעו בדבר שאילולא נמסר לנו בקבלה, קשה היה לנו לקבלו,⁵ והוא, שמגמת ההתפתחות מתחילה מדבר שהוא מחוץ

⁴ ריה"ל כבר הבחין בראייתו החדה במה שאנשי מדע מכירים בימינו שאין אפשרות ליצור מעבר מדומם לצומח, או מצומח לחי (ספר הכוזרי, תרגום אבן תיבון, מאמר ג, כ"ג): "וכבר דמייתי (הדגמתי) לך ביצירת הצמח והחיים, ואמרתי כי הצורה אשר בה יהיה עצם צמח מבלתי צמח וחי מבלתי חי, איננה מן הטבעים אך מעשה אלהי מאת ה-להים יתברך". וראה קורמן עמ' 59-60. כיום מועלות השערות ואף נעשים ניסיונות ליצור חיים ממרק קדמון (יצירת תנאים זהים על פי ההשערות לאלו שהיו על פני כדור הארץ בזמן הקדום), בינתיים ללא הצלחה.

⁵ אברהם היה יחידי בחפשו את בעל הבירה. כדי לבשר זאת לכל העולם יש צורך בעם שלם, וגם הוא זקוק לקבלה מפורשת בדבר מציאותו של הבורא.

לעולם ולא מתוך המציאות עצמה. מגמה השואפת להתגלות, ולהופיע בריבוי גוונים המשלימים אחדות כוללת אחת. היא המצווה על כל פרט: **"למינהו!"**⁶. על דרך זו ניתן להציע הסבר לתופעת ההתפתחות, באופן שישלים את הפערים שעליהם עוד לא הצליח המדע לגשר.⁷ אין הכוונה להסבר מדעי, אלא לגישה אמונית. ברגע שמנסים לנתק את ההתפתחות מ-להים וליישם דרך זו כפי ראות עינינו המצומצמת, עדים אנו ליישומים מעוותים של תורת ההתפתחות במהלך ההיסטוריה, שהביאו חורבן גדול.⁸

תורת הגזע הידועה לשמצה, באה בטענה שיש להעמיד את זכותו של החזק מעל זכותו של החלש למען 'השבחת הגזע'. ממילא יש למנוע הגשת עזרה סוציאלית או רפואית מהנחשלים והנכים, ולשמרם לאנשים בעלי מבנה אתלטי. ולבסוף הגיע הדבר עד לידי כך שהגרמנים ניסו ליישם השקפה זו הלכה למעשה. גם מבשרי הרעיון הקומוניסטי אימצו לעצמם את תורת האבולוציה כיוון שתאמה את השקפתם האנטי דתית.

⁶ כנגד הטענה שכל מין מהווה 'שלב' בשרשרת ההתפתחות. כשם שסירבו הדרוויניסטים לקבל את בריאת העולם, כך סירבו לקבל את העובדה שלכל החיים יש מקור. לפני המצאת המיקרוסקופים סברו, כי ישנם יצורים רבים שמוצאם מענפים או סלעים או מרפש ובוץ ופגרים של חיות. זה כמובן חיזק את תפיסת ההתפתחות הפרימיטיבית. אך עם התפתחות כלי המחקר גילו, כי לכל יצור חי יש מקור; לדוגמה, יצורים מסוגלים להחדיר ביצית מופרית דרך נקבים זעירים בלתי נראים של אבן או של עץ, ושם היא מסוגלת להתפתח, וכנ"ל דוגמאות רבות. ככל שמפתחים את כלי הדרישה והחקירה - מצליחים יותר להתחקות אחר המקור של כל יצור חי. זהו גם כן סוג של התפתחות של האנושות בהכרת המציאות. גם הנפש היא רואה ואינה נראית (ברכות י, א) וישנו קושי במציאות הדורש מאמץ שכלי ורוחני להתוודע אל עצם קיומה. באותה מידה היו קשיים, גם במישור המדעי, בגילוי של מוצא החיים הטבעיים, הן קשיים טכניים של חוסר ידע, והן קשיים מוסריים בקבלת האמת.

ישנה דוגמה מעניינת של ניסיון לכפור אף בכח הדיבור שניתן לאדם כצלבם - להים, ולטעון שגם הלשון התפתחה בצורה אבולוציונית מקולות בהמיים. על ניסיון זה כותב טור-סיני בספרו "הלשון והספר": "דור אחר דור עמלו למצוא את הדרך שהלשון נתהוותה בה, ודור אחר דור התלבטו בשאלה חמורה זו מבלי שמצאו את התשובה עליה. ובסוף התייאש המדע ועד שהיה זה כמעט לכלל מוסכם במחקר הלשוניות להתעלם משאלת השאלה הזאת..." (צוטט בספר "אבולוציה ויהדות", עמ' 103).

⁷ כלומר, יתכן וניתן להבין שגם התפתחות העולם הטבעי כפי שהוא נראה היום לא נעשתה בצורה רצופה אלא על ידי התקדמות טבעית ממושכת ונסיגה או קפיצה פתאומית אל מעבר לנקודת השיא הקודמת, על דרך ההתפתחות הרוחנית של מין האדם, וכפי שיבואר להלן פסקה ב. ועיין באיגרות הראייה ח"א צא, קלד, וכן ב"דברי הגות והערכה" לרב סולוביצ'יק במאמר "צירוף" לגבי התקדמות ונסיגה בהתפתחות הרוחנית הפרטית של האדם, שזהו מישור הניתן להשוואה ולהקבלה אל התהליכים האבולוציוניים הטבעיים כפי שנפרטם להלן במאמר זה.

⁸ הפרופ' שאול אדלר במבוא למוצא המינים, מוסד ביאליק ירושלים תש"ך, עומד על 'הטעות הביולוגית' שיש במהלך מחשבה זה המנסה להיתלות בתורת מלחמת הקיום שבטבע וליישמו בחברה האנושית מתוך שאיפה לפעול בהתאם לחוקי הטבע ולא בניגוד אליהם. וכך הוא כותב: "שיטות אלו אינן רואות אב-עובדה אחת זו, שאין חשובה ממנה בהתפתחות האדם ומקומו המיוחד בעולם החי, שהאדם חונן בכשרונות להערים על הטבע ולכבשו; שעה שפסק להיות חי 'טבעי' היה לאדם, ושעה שחזר ונעשה 'טבעי' כלה האדם. על כרחו הוא לובש בגדים שלא כיתר החי, ועל כרחו הוא מייצר את בגדיו ועל כרחו הוא מייצר כלים שלא כיתר החי. כל ההיסטוריה של האדם וכל השגיו עומדים ומעידים על כוחו ביצירה 'מלאכותית' ולא 'טבעית'".

תורת ההתפתחות היא השקפה - אמונה בעלת עוצמה גדולה והשפעה רבה, שהמונים לא הרפו ממנה במשך שנים רבות ואף דחו מפניה עובדות מדעיות שהתגלו. יש לנסות להתמודד עם גישה זו מתוך נקודת מוצא שונה לגמרי, שממנה התעלמו במכוון לאורך כל הדורות (אורות הקודש, ח"ב עמי תקמ"ב):

אבל איך להתאים את כל הקשר הרוחני, של כל הרצאת מחשבותיו שנתאגדו יחד על פי הסדר של פתאומיות ודליגה,⁹ שהיא מצלת את המחשבה מלשוטט במה שהוא רחוק מחוגה, בהפגשן עתה עם החטיבה החדשה של ההתפתחות (כלומר, בהפגשן עם קו מחשבה חדש), ההולכת ומתפרסמת וכובשת מקום בלבבות, לזה צריכה הזרחת אורה מרובה, שתהיה הולכת וחודרת בכל השדרות, עד אשר תופיע בסדריה הנוחים גם בחוג היותר פשוט והמוני.

היישום הנכון של השקפה זו עשוי להוות חיבור אמיתי, ברור ומוחשי של התורה למציאות הסובבת אותנו. רק על ידי הבנת מקומה ותפקידה האמיתי של השקפה רבת עוצמה זו, נזכה ויתקיים בנו (דברים ד, ו):

ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה.

ג. הקשר וההקבלה הקיימים בין הרבדים השונים שבמציאות

תורתנו הקדושה, המהווה ביטוי לרובד הרוחני שבמציאות, מדברת אל האדם החי בעולם הטבעי בשפתו, הן מבחינה מילולית והן מבחינת תוכן הסיפורים ההיסטוריים המתוארים בה.¹⁰ כבר עמדו ראשונים, ובפרט הרמב"ם¹¹, על הצורך בהכרת המציאות הסובבת אותנו בצורה מעמיקה, כלומר, הבנת תהליכי ההיסטוריה ומדעי הטבע ברמה גבוהה, כיוון שרק על ידי זה נוכל להבין היטב את השפה בה מדברת אלינו התורה.

על ידי התבוננות בתהליכים המתרחשים בשני הרבדים הנ"ל, ניתן להבחין שניהם פועלים על פי חוקים דומים. התבוננות זו סוללת דרך חדשה הן בהבנת משמעותם של מאמרי חז"ל קשים וסיפורים היסטוריים במקרא, והן בהענקת משמעות לתופעות ההתפתחות הטבעית וההיסטורית בעולמנו.

⁹ ראה להלן פסקה ב.

¹⁰ כמאמר חז"ל (בבא מציעא ל"א, ב): "דברה תורה כלשון בני אדם".

¹¹ שמונה פרקים פרק ה; מורה הנבוכים א, נ"ה.

ד. מאפייניו של הרובד הרוחני שבמציאות

אם נבחן את סיפורי ספר בראשית נוכל לעמוד על כמה נקודות המאפיינות את השתלשלות העניינים מהבריאה ועד מתן תורה. בסיפורים אלה מתוארים תהליכים של התפתחות טבעית המתקדמת כביכול בכוחות עצמה, אך רצופה "התערבויות" של -לוהים המשדד את מערכות הטבע ומשפיע על כיוון ההתפתחות על ידי מהלכים על טבעיים. נדגים את הדברים:

ההתרחשות הראשונה בהיסטוריה של העולם היא פעולה ישירה של -לוהים שבה יצר יש מאין את עולם הדומם והצומח - "בראשית ברא -להים את השמים ואת הארץ" (בראשית א, א).¹² מכאן ואילך הבריאה ממשיכה להתפתח באופן טבעי ולהוציא לאור העולם את מה שטמון בה מראשיתה: "ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע" (שם, י"ב), "ישרצו המים שרץ נפש חיה" (שם, כ), "ויאמר -להים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה" (שם, כ"ד).¹³ השורש "ברא" נזכר בסיפור הבריאה לגבי שלושה שלבים: עולם הטבע כאמור לעיל, שם משמעותה יצירת יש מאין; עולם החי: "ויברא -להים את התנינם הגדלים ואת כל נפש החיה הרמשת אשר שרצו המים למינהם ואת כל עוף כנף למינהו" (שם,

¹² ראה רמב"ן שם החולק על רש"י. נראה על דרך הפשט שהשימוש בשורש ב.ר.א. משמעותו התהוותו של אלמנט חדש במציאות על ידי פעולה ישירה של -להים ולא די היה בתהליך טבעי ממושך. כך כותב הרמב"ן בפירושו לבראשית א, א: "ואין אצלנו בהוצאת היש מאין אלא לשון ברא".

¹³ "וכן א"ר יוחנן בו ביום שנבראת הארץ בו ביום הולידה והצמיחה כל תולדותיה והיו כלם גנוזות תחתיה עד שאמר לה הקב"ה תוצא הארץ. תברא הארץ לא נאמר אלא תוצא הארץ דבר שהיה גנוז בה והוציאה כל דבר ודבר באותה הטבע הראוי לה להוליד ולהזריע מהם כדומה להם, הה"ד למינה. א"ר יהודה כך עשה הקב"ה לארץ כנקבה זו המעוברת ואח"כ מוציאה עובריה ממנה כך היתה הארץ בשעה שנבראת נתעברה מהיסודות כלם שנכנסו בה והם הוציאו כל תולדות שלה." (זוהר חדש כרך א בראשית כ"ד, ע"א). זהו ביטוי להתפתחות טבעית, אלא שהיא מתוכננת מראש ויוצאת אל הפועל בדבר -להים.

ובאגרות הראי"ה חלק א, צ"א כותב הרב קוק: "ופעמים שאנחנו מזכירים את האמצעיים... בדרך דילוג "ויצר הי" "ויעש הי" כמו שאנו אומרים "אז יבנה שלמה" ואין אנו אומרים ששלמה ציוה לשרים והשרים לנמוכים מהם, והם לאדריכלים והאדריכלים לאומנים והאומנים לעושי המלאכה הפשוטים, מפני שהוא דרך ידוע, וגם איננו עיקרי". כלומר, ניתן לפרש ביטויים אלה בפרשת הבריאה כרומזים על תהליכים ממושכים, אלא שאין מטרת התורה לפרטם כי 'איננו עיקרי'. אך נראה שהתורה באה ללמדנו בזה דבר חשוב, שאין התהליכים האלה אלא מעשה -להים. כלומר, גם לאחר היתן הציווי "ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה" עדיין נדרש תיקון ושכלול מעשה ידי -להים, שנאמר: "ויעש אלהים את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה" (ראה רש"י שם פס' ז והעמק דבר לפס' כה). אם כן, לשון 'עשיה' אין פירושה בריאה חדשה יש מאין אלא עיצוב המין על ידי -להים. זאת מפני שמלבד סיפוק חומרי הגלם אין בכוחה של הארץ להוציא יצורים חיים שונים 'למיניהם' ללא התערבותו המעשית של הבורא בשיכלולם. וזאת בניגוד לתפיסה הדרוויניסטית הטוענת ששכלולם של המינים השונים לגוניהם נעשה בדרך אקראית של ברור טבעי ללא כל גורם מכוון (וראה מלבי"ם בראשית א, כ - כה). לאור היחס בין ה'עשיה' כפי שבארנו, לבין ה'בריאה' כפי שנבאר להלן, מובן הפסוק החותם את סיפור הבריאה: "כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות" (שם ב, ג ועיין "העמק דבר" ו"הרחב דבר" שם וכן רמב"ם הקדמה למסכת אבות פרק שמיני).

כ"א), כאן משמעותה **הפחת חיים** בחומר הדומם;¹⁴ ורק כאשר הושלמה בריאתו והתפתחותו של עולם הטבע, 'התערב' -לוהים שוב כדי לברוא בריאה נוספת שאותה לא היתה המציאות מסוגלת להוציא בכוחות עצמה: "ויאמר -להים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (שם, כ"ו), עשייה ישירה של -לוהים, ולא באמצעות ציווי למים או לאדמה להוציאם. כך נאמר שם: "**ויברא** -להים את האדם בצלמו בצלם -להים **ברא** אתו זכר ונקבה **ברא** אתם" (שם, כ"ז), שלוש פעמים נאמרה לשון 'בריאה' באדם, להורות על העניקה מיוחדת במינה שהעניק -להים למציאות ביחס למה שקדם. ואמנם, בפרק ב' מתבאר שבבריאת האדם ירדה לעולם נשמה חדשה שאין דומה לה בבריאה שנבראה עד כה, גם לא בין בעלי החיים והעופות: "וייצר ה' -להים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה" (שם ב, ז). אף על פי שהביטוי "נפש חיה" מופיע גם אצל בעלי החיים - עומד תרגום אונקלוס על הבדל מהותי ביניהם, שכן בעוד שאצל בעלי החיים התרגום הוא "נפשא חייתא" - אצל האדם הוא מתרגם "והות באדם לרוח ממלאא", כלומר, אותה נשמת חיים שבה זכו כל היצורים הנבראים, הופיעה בגופו המיוחד של האדם **כנפש מדברת**. זוהי מציאות של חיים המפותחים יותר מחיי יתר בעלי החיים שקדמו לה.¹⁵

ההתערבות האלוהית שבבריאת האדם מתרחשת דווקא כאשר תהליך ההתפתחות הטבעית של העולם נשלם.

דוגמא נוספת לכך היא השלב הבא אליו מגיעה האנושות: סיפור שיעבוד בני ישראל במצרים; עשר המכות; יציאת מצרים; מתן תורה. ספר שמות פותח בהיזכרות בני ישראל, ההולכים ומתרבים, לתוך צרת השיעבוד. תהליך זה מתואר אמנם בפרק אחד, אך כבלי השיעבוד הולכים ומתהווים במשך כמה דורות. רק בעת שהשיעבוד מגיע לשיאו (שם ה, ו ואילך), ברגע בו מגיעה המציאות לשלב המוכן לגאולה, מודיע ה' למשה על הפורענות העומדת לבוא על מצרים. רק אז מופיעה גאולתם של ישראל ולא רגע קודם לכן: "ויאמר ה' אל משה **עתה תראה** אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם..." (שמות ו, א). מכאן ואילך מתחילה ההתערבות ה-לוהית הגדולה ביותר בהיסטוריה, כאשר ה' עושה שפטים בארץ מצרים ומוציא ממנה את בני ישראל. ביציאה ממצרים הופכים בני ישראל לעם, ותוך חמישים יום מקבלים הם את התורה בהר סיני. רבותינו ראו במתן התורה המשך והשלמה לבריאת האדם.¹⁶ גם פה יורדת למציאות "נשמת חיים" אך ברמה גבוהה יותר שנועדה

¹⁴ ראה אור החיים וכן מלבי"ם שם.

¹⁵ אמנם ברמה הטכנית בעלי החיים מסוגלים לתקשר זה עם זה לצרכי קיום בסיסיים כגון מציאת מזון או הגנה, אך על ידי הדיבור האנושי ניתן ליצור דברים חדשים, להפרות את המחשבה, ליצור חיבור בין אנשים, להעביר מסורות תרבותיות, וכיוצא בזה.

¹⁶ שבת פ"ח, א: "אמר ריש לקיש מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי, ה' יתירה למה ליי? מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם, אם ישראל מקבלים את התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובהו". הרי שכל מגמתה של הבריאה והעלאתה מהמצב של התוהו ובהו הבראשית, היא קבלת התורה אל תוך המציאות על ידי עם שנוצר למטרה זו. במילים אחרות: במתן תורה נשלמת בריאת שמים וארץ. וראה בהקדמת הנצי"ב ביהעמק דברי' לספר שמות.

להעלות את גילוי החיים שבאדם למציאות חיים רוחנית יותר.¹⁷ בעוד שבשלב הקודם דובר על יצור שמצד תכונות גופו המפותח היה מסוגל לכך שתנופת בו נשמת חיים, בשלב הנוכחי חוזרת ההיסטוריה על עצמה בביטוי רחב יותר של הופעת חיים, בצורה של אומה שלמה המביעה נכונות לקבל תורת חיים. ברגע שהמציאות מגיעה לשפל ומצוקה וזועקת לישועה שבלעדיה אין לה סיכוי להמשיך, ומאידך, כשמגיעה היא לנקודה מסויימת של בשלות ונעשית ראויה לקבל מדרגה גבוהה יותר, מתערבת ההשגחה ה-לוהית, משדדת את חוקי הטבע ומקדמת את העולם בדרך נס ודילוג על פני תהליכים טבעיים, לדרגה גבוהה יותר.¹⁸

¹⁷ גמרא שבת פ"ח, ב: "ואמר רבי יהושע בן לוי: כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא יצתה נשמתן של ישראל, שנאמר (שיר השירים ה, ו) נפשי יצאה בדברו. ומאחר שמדיבור ראשון יצתה נשמתן, דיבור שני היאך קיבלו? - הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים, והחיה אותם..." המהר"ל בתפארת ישראל פרק לא' מסביר כי מאחר וגודל המפגש של ישראל עם התורה הוא בלתי אפשרי כי אי אפשר כלל לאדם הנמצא במדרגה של לפני מתן תורה, להתקיים מול מציאות החיים החדשה שהופיעה במתן תורה "כי במדרגת מציאות ה' יתברך אין נמצא שום מציאות כלל" ואם כן איך יכלו להמשיך לעמוד? אלא שהקב"ה חיבר אותם למקור החיות, כלומר, המציאות השתנתה מכאן ואילך, כי כדי לקבל תורה יש צורך בחיבור גדול יותר למקור החיות. בסיני הייתה מעין 'תחית המתים זוטא', שנועדה לאפשר למציאות להתקדם, וכך אולי גם ניתן להבין את משמעות של השלב הבא אליו אנו צועדים, הלא היא תחיית המתים העתידה בעז"ה.

¹⁸ א. לגבי עיקרון הדרגתיות ההופעה האלוקית המותנית בהתפתחות ראה בספרו של הרמח"ל קל"ח פתחי חכמה - פתח מ"ב: "לאחר שבארנו שהאור אינו נכנס אלא בתיקון הכלים, עכשיו צריך לפרש איך הוא מציאות הכנסו, לפי ענין זה:

1. **תיקון הכלים היה הולך ונעשה מעט מעט**, כי לכאורה יקשה איך אנו אומרים - שאין האור נכנס אלא כשהיה נטהר הכלי, והרי ידענו שעדיין לא נשלם בירור השבירה, וכדלעיל, אם כן למה נכנסו אורות בכלים אפילו אחר התיקון, שהרי לא נשלמה הטהרה? תשובה לזה, **שאין התיקון נעשה בבת אחת, אלא בהדרגה, כי התחיל מזמן התיקון, והולך ונעשה דבר יום ביומו, שהם הביורורים החדשים שנבררים בכל יום. ולפי התיקון הנעשה - כך האור נכנס ובא, כדלקמן.**

2. וכפי מה שהיו נתקנים - כך היה האור הולך ונכנס בהם, כי הנה מיד שהגוף יחזור ויבנה אחר תחית המתים - הנה הנשמה תכנס בו, ותתחיל להתחבר עמו. ועם כל זה, כמה עליות יש עד שתגיע לסוף הענין. ונמצא שכפי הטהר הגוף - כך הנשמה באה ומתחברת, כי צריך לטהר תחלה מן הזוהמא, ואחר כך אפילו מרושם הזוהמא, וכן כמה פרטים בענין הזה. ובכל פעם נוסף הארה בנשמה. **כך הוא למעלה - בתחלה האור נכנס, והוצרך לחזור ולצאת, אחר כך נתקנו חלקים מן הכלים, והתחילו האורות לבוא בתוכם.** וכל מה שהולך הכלי וניתקן יותר חלקים - גם האור נכנס ובא יותר. וכשישלים הכלי להתברר בכל חלקיו - ישלים כל האור ליכנס. אך הזיכוד, מה שכל כלי מזדכך והולך - זה הוא בסדר העליון שזכרנו. וראה דברי מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ' בספרו דרכה של תורה, מעלה אדומים תשנ"ט, עמ' 146 - 150.

3. דוגמה נוספת ל'סיגירת מעגלי' שבה זכו ישראל לעליית מדרגה, נמצאת בתהליך השראת השכינה במשכן כפי שתואר בספר ויקרא. השכינה לא התחילה להופיע בהדרגה תוך כדי בניית המשכן והקרבת הקרבנות. רק ברגע שהושלם הפרט האחרון של הקורבנות ביום האחרון למילואים, הגיעו ישראל לדרגה הראויה לקבלת השכינה כאשר הסתיימה מלאכת הקמת המשכן. ברגע זה, שבו היה מוכן ומושלם הכלי שנועד לקבלת השכינה בקרב בני ישראל, הופיעה השכינה בבת אחת (ויקרא ט, כ"ג): "וירא כבוד ה' אל כל העם".

אמנם במקביל אנו מוצאים 'התערבויות-לוהיות' בעלות אופי שונה, לא של נתינה-לוהית אלא של נטילה, עונש, חורבן וגלות. אותו אדם שנופחה בו נשמת חיים, מגורש מגן עדן לאחר שאיבד בחטאו את מדרגתו; האנושות כולה נכחדת במבול ברגע שהגדישה את סאתה. כל העונשים והקללות בתורה, חורבן המקדשים וכל שאר הפורענויות שפקדו את עם ישראל, ואף אלו שארעו בדרך הטבע - כבר הובהר במקרא כי מאת ה' הייתה זאת. **כשם שחלה התערבות בעת קניין מדריגה, כך גם בעטיו של חטא ונפילת מדריגה**, מאחר והמגמה הכללית של ההשגחה ה-להית היא לא לתת למציאות להדרדר מתחת לשפל מסויים.

חז"ל עומדים על רובד עמוק יותר המצביע על המגמה שבבריאה. על הפסוק הראשון בתורה נאמר בבראשית רבה פ"ג, ז: "מכאן שהיה הקב"ה בורא עולמות ומחריבן". וב'תורה שלימה' (בראשית א, אות ע"ג מובא מסדר רבא דבראשית לר"י כה"ג) מובא מדרש נוסף: "כי ביה צור עולמים - מה תלמוד לומר? - להודיע שברא הקב"ה י"ח אלף עולמות". מה רוצים חז"ל ללמדנו בכך שהקב"ה ברא עולמות רבים והחריבם? מהו המסר הפנימי הטמון בדבריהם? הר"י ברצלוני בפירושו לספר יצירה (עמ' קסז - קעד) מסביר את משמעות י"ח אלף העולמות: "שברא הבורא י"ח עולמות, כל עולם ועולם כמידת זה העולם, וחקר שם אם יש בהן באותן העולמות בריות כמותנו, ואם יצר הרע שולט בהם, ויש להם תורה או אין בהם בריות בחטא ועוון, ואולי הן מלאכים ורוחות הן, או קרובין להן" חז"ל ודאי לא הכירו את העובדות המדעיות הידועות לנו כיום, אך הם הכירו בחכמתם את המבנה הרוחני הפנימי של כל המציאות. את המבנה הזה הם מתארים לנו אמנם בתור תהליך מסויים של התפתחות, אך לא כתהליך אקראי. ישנה מגמה של **חקירה וביור** על הימצאותם של יצורים תבוניים בעלי בחירה, כלומר בני אדם כמונו, הראויים לקבל תורה!

ה. חוקי ההתפתחות על פי הניאו-דרוויניזם¹⁹

כפי שכבר הערנו בהקדמה, רבים מאנשי המדע דחו את טענותיהם של מפיצי תורת דרווין שטענו שהעולם מתפתח מתוך עצמו, ושקיים רצף המגשר בין הדומם לבין הצומח והחי. אולם, אף על פי כן לא נטשו הם את הרעיון הבסיסי המצביע על מגמה של התפתחות והשתכללות של מיני בעלי חיים, אלא שילבו בו את הנתונים החדשים שהתגלו במחקר

ג. הרב קוק מציין שגם התפתחות המדע והכרת מבנה היקום עלו בהדרגה לפי יכולתה של האנושות לקבל את הדברים מבלי שישתקו את האדם או יפחידו אותו. ראה איגרות הראי"ה חלק א, צ"א.

¹⁹ כל המידע לקוח מספרם של ח' נצר וע' בן בסט, מסע אל התבונה, תל אביב תשנ"ט, עמ' 65 - 67, 87 - 95. (להלן: "מסעי"), ומספרו של הפרופ' נתן אביעזר, בראשית ברא. יש להעיר באופן כללי לגבי כל הידוע לנו על התקופה הקדומה של היווצרות היקום והחיים, כי לא מדובר בעובדות מוצקות אלא בהשערות שנתקבלו במדע בעת האחרונה. לרשותו של המדע עומדים ממצאים שונים שעל פיהם נעשה מאמץ לצייר תמונה כללית של העולם בתהליך התהוותו. יתכן ובעתיד יתגלו דברים חדשים ותתקבל הסתכלות אחרת על העולם, אך אין זה פוגם בדרך החשיבה המוצעת במאמר זה, שכן "אין לדיין אלא מה שענינו ראוות", ובכל דור מוטלת על האדם חובה זו של התבוננות בבריאיה על פי כח הבנתו.

המדעי. במילים אחרות, הם עשו שימוש במסגרת התיאור של ההתפתחות, כדי לכלול בו את 'סיפורו של העולם' כפי שהוא מצטייר כיום בעיני המדע.

לצורך מטרת המאמר נציין בקיצור כמה פרטים עיקריים כדי להמחיש את הקשר שבין תמונת העולם שהצליחה החשיבה האנושית ליצור באמצעות המדע, לבין הדרך שבה מתייחסת התורה אל העולם בכלל ואל חיי האדם בפרט. מתוך השוואה זו נראה שהתורה, שקדמה לעולם,²⁰ הכירה היטב את האדם וטבעו, וידעה כיצד לנתב אותו אל תכלית יצירתו.

מקובל היום להניח שהיונקים הראשוניים על פני כדור הארץ הופיעו לפני כ- 200,000,000 שנה והחלו להתרבות בתהליך איטי וממושך במשך מאות מיליוני שנים. במשך הזמן השתנו התנאים הטבעיים בכדור הארץ וגם צורת החיים הפרימיטיבית החלה להשתכלל. בתהליך זה שבו משכפלים התאים את עצמם והחיים מתרבים יש מושג שנקרא "הברירה הטבעית". פירושו הוא שבכל תהליך של שכפול אורגניזם, שהוא שכפול מדויק ברובו הגדול, ישנו אחוז קטן של "טעויות", כלומר מוטציות. הדור הבא יהיה בעל תכונות דומות לדור הקודם, אך לא זהות לגמרי. ישנן טעויות "טובות", המקנות לתאים החיים תכונות המעלות את כושר ההישרדות שלהם, וישנן טעויות המקנות להם תכונות הישרדות נמוכות יותר. מאחר ואחוז הטעויות הוא קטן מאוד יתכן ולא ישפיע כלל על אותו המין במידה שפרטיו של המין הם מועטים. אך מין שפרטיו מרובים יהיה מושפע מהמוטציות שיקרו בו ויוכל לפתח תכונות טובות יותר של הישרדות. ה"ברירה הטבעית" קובעת שהמין החזק ביותר הוא שישרוד והמין החלש יעלם. כאמור, בדרך הטבע המין המרובה יותר בפרטיו יהיה גם חזק יותר בכושר הישרדותו.²¹

דבר נוסף המאפיין את תהליך התפתחותם של החיים הוא היכחדות של מינים מסויימים. כפי הנראה, היו הכחדות מינים רבות במהלך ההיסטוריה. הנתונים שהצטברו לגבי מספר המינים על כדור הארץ לאורך התקופות השונות, מראים כי אחת לכמה עשרות מיליוני שנים חלה ירידה דרמטית במספר המינים ומשפחות בעלי החיים. מיד לאחר תקופות אלה חלה עליה משמעותית במספר המינים החדשים. יתרה מזו, המינים החדשים היו שונים במידה ניכרת מן המינים שקדמו להם. נראה כי ההכחדות הגדולות הביאו לזירוז התהליכים האבולוציוניים, ולקפיצה גדולה בשכלול החיים וברבגוניותם.

השערות שונות הועלו לגבי סיבתן של ההכחדות הללו. השערה מקובלת טוענת שהדבר קרה כתוצאה מפגיעות של אסטרואידים, המצויים במערכת השמש, בכדור הארץ. המדענים מצאו שישנו קשר הדוק בין הסבירות של פגיעות אסטרואידים ביחס לצפיפות הגופים שהיו

²¹ "חמדה טובה יש לו בבית גנזיו שהיתה גנוזה אצלו תתקע" דורות קודם שנברא העולם" (זבחים קט"ז, א).

²¹ יש להעיר שאת עיקרון הברירה הטבעית מיישם ה'ניאו-דרוויניזם' לעניין השבחת המינים בלבד, אך דרווין עצמו רצה להסביר על פי עקרון זה אף את היווצרותם של המינים השונים. המדע המודרני דחה טענה זאת בעקבות הממצאים החדשים הרבים שנתגלו מאז, ונתן הסברים אחרים לכך כגון הכחדות של מינים כמו שנפרט להלן.

מצויים במערכת השמש באותן תקופות קדומות, ובין כמות הכחדות המינים בכדור הארץ. פגיעה כזו גורמת לשינויי אקלים קיצוניים המביאים להכחדת מינים שאינם מצליחים להסתגל אליהם. לפי ההשערה, זוהי הסיבה להכחדתם של הדינוזאורים לפני כ- 65 מיליון שנה. השערה נוספת תולה זאת בשינויי אקלים שנבעו מהתפוצצות סופרנובה של כוכבים בקרבת כדור הארץ, וכן בהתפרצויות של הרי געש שגרמו גם הן לשינויי אקלים.

מין שנכחד לא יופיע עוד על במת ההיסטוריה. החיים ימשיכו להתפתח בדרך אחרת, על ידי מינים מפותחים יותר בעלי תכונות קיום חזקות יותר. זוהי תכונה יסודית של הטבע. גם עץ שנגדע לא יוסיף לצמוח באותה דרך שבה צמח, אלא יצמיח ענפים מכיוונים שונים ויראה אחרת מכפי שנראה קודם לכן.

במשך השנים התפתחו מינים מפותחים יותר, זוחלים ויונקים, עד שהופיע יצור הזקוף משאר המינים שקדמו לו - האדם. זה קרה לפני כ- 200 אלף שנה. כל הממצאים הארכיאולוגיים לגבי אותו אדם קדמון מעלים, שמדובר ביצור לא מפותח, החי בעדר ומתקיים קיום בסיסי ביותר, כלומר אוכל, שותה ומת. בתקופות המתקרבות יותר לימינו, לפני כ- 40,000 שנה, חלה התפתחות מסויימת במין האדם אך עדיין פעילותו דלה ביותר והוא רחוק מאוד מהמיומנויות הבסיסיות של השבטים הפרימיטיביים ביותר החיים בימינו.

"לפתע ישנה קפיצה אדירה, כלל לא בקנה מידה של התפתחות הדרגתית. פתאום מופיעה תרבות עירונית עם בניינים, עם אומנות יוצאת מן הכלל, עם דתות ברורות, עם תחילת הכתב. זהו פער שבשום פנים ואופן לא ניתן לגישור עם יצור שמתוארך כ- 2,000 שנה לפני כן. התרבות העירונית מציבה בפנינו את כל המורכבות של החברה האנושית: שליטים ונשלטים, אדונים ועבדים, רבדים חברתיים שונים, עשרות מקצועות - התמקצעות והתמיינות פנימית בחברה, שליטה בשטח גדול, בניה, אומנות, דת ושפה. כל התופעות הללו כאילו צצו בבת אחת. כל זה קרה לפני כ- 6,000 שנה!"²²

1. המבט התורני על המציאות

עד כאן עסקנו בתיאור תמציתי של התפתחות החיים עד להופעת האדם הנבון. כעת עלינו לנסות להעניק משמעות פנימית לכל התהליכים הללו. לאחר שראינו במדרש²³ שמגמתה של הבריאה לקבל את התורה על ידי בריות **הראויות לכך**, יתכן ונוכל לתת משמעות להכחדתם

²² כך כותב ז' סולטונוביץ' בספרו בינה לעיתים, הר ברכה תשס"ב, עמ' 22. פרופ' נ' אביעזר בספרו בראשית ברא, תל אביב תשנ"ד, עמ' 110-116 מביא באריכות את כל העובדות הנ"ל ומתבסס על מקורות מדעיים. לא כל המדענים שווים בדעתם לגבי התקופה המדוייקת שבה הופיעו הדברים, אך הצד השווה שבדבריהם הוא שהכל קרה בפתאומיות. וראה דבריו של פרופסור שמואל ברגמן המובאים בהקדמתו של אבן שמואל לספר הכוזרי, הערה 22.

²³ ראה לעיל סעיף ב.

של הדינוזאורים ששלטו בעולם למעלה מ- 150 מיליון שנה, וכן להכחדתם הגדולה של מיני זוחלים רבים ששלטו בעולם בתקופה מוקדמת עוד יותר. לכל המינים הללו לא היתה עוד 'זכות קיום' (כלומר, אפשרות לשרוד), ולכן נאלצו לפנות את מקומם על במת ההיסטוריה לאדם הנבון בעל ההכרה והבחירה, הראוי שתנופח בו נפש מדברת - בכדי שיקבל את התורה, ויביא את המציאות להשלמת מגמתה.²⁴ לאחר הכחדתם של המינים הללו המשיכו החיים להתרבות ולהשתכלל, אך הפעם בדרך מתקדמת ומפותחת יותר, כיוון שהטבע 'לומד מטעויות' ולא יצמיח ענף חדש הזהה לענף שנכרת מאותו מקום.²⁵ ניתן להבחין שגם בעולם הטבעי ישנה מגמה מתמדת של התפתחות החיים האורגניים. על פי ההשערות המדעיות ניתן להבין שגם עולם החי והצומח לא גדל בבת אחת על כל מרכיביו. החד-תאיים הראשונים חיו במים, ולאחר מכן הופיעו חיים ביבשה, ועם הזמן הופיעו הזוחלים, היונקים, הקופים, ולבסוף האדם.²⁶ כאמור לעיל,¹⁷ גם מין האדם עבר התפתחות מסויימת במשך כ- 200 אלף שנה.

בשלב זה נכנסת התורה לתמונה. לאחר היסטוריה ארוכה של התפתחות, ברגע שהופיע יצור מפותח מאוד והיה ראוי לקבל מהבורא "נשמת חיים", נפש מדברת, מתחילים סיפורי החיים המתמקדים באדם הנבון המוסרי ובהתפתחותו הרוחנית בתור פרט ובתור אנושות שלימה.²⁷ האדם הראשון המתועד בתורה, מתוארך על פי חז"ל לתקופה שלפני כ- 5765 שנים!²⁸

²⁴ ראה להלן סעיף ה בסופו. ואם תאמר, מדוע אם כן שלטו היצורים האלה זמן רב כל כך בעולם? זהו עצמו 'תהליך הבריור' הארוך והממושך כפי שהוא בא לידי ביטוי בעולם הטבעי. הטבע לא ממחר לשום מקום, "כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור..." (תהילים צ, ד).

²⁵ ראה לעיל סעיף ג.

²⁶ א. אנשי המדע שחקרו את התפתחות החיים בכדור הארץ, הציבו את כל שלבי ההתפתחות במעגל של שעה אחת, הנקרא 'השעה האבולוציונית', ומצאו שאם כל השלבים האלו שקרו במשך 800 מיליון שנה היו מתרחשים בשעה אחת, מין האדם היה מופיע בשבריר השניה האחרון! קפיצה של ממש של המין המפותח ביותר ביחס למאות מיליוני שנות התפתחות איטית ("מסעי" עמ' 84). בדבר דומה ניתן להבחין בתהליך ההתפתחות הטכנולוגית של האנושות במאה העשרים ביחס לאלפי השנים שקדמו לה. למעשה, כך מתפתח כמעט כל תהליך במציאות. ניתן להבחין בדוגמאות בולטות של 'פתאומיות ודליגה' (ראה בהקדמה) במהלך ההתפתחות ההכרתית הרוחנית בעם ישראל במהלך ההיסטוריה, כגון מורה הנבוכים עם בשורת הפשטת הגשמות, קבלת האר"י, ואף הראי"ה קוק. כל אלה הופיעו בלי קשר רציף לאלה שקדמו להם (העיר לי הרב יצחק שילת).

ב. פי' סי' רוטשילד בספרו בריאה ואבולוציה עמ' 68, מתאר מעבר בהתפתחות האורגניזמים החד-תאיים מצורת חיים חד מינית לדו-מינית, מעבר שאותו הוא תולה ביד המכוונת של היסובייקטיביות הטרנסצנדנטלית כפי שהוא מכנה את-להים.

²⁷ לפי התאוריה הזאת, האדם הראשון עליו מסופר בספר בראשית לא היה היחיד ממין האדם בדורו שהסתובב כיצור בודד בעולם (ראה אגרות הראי"ה עמ' ק"ה). מין האדם כבר היה קיים מזה 200 אלף שנה. אך יתכן לומר שכוונת חז"ל בביטוי 'אדם הראשון' שהוא אכן היה ראשון במדרגת אדם, היינו הפרט המפותח ביותר במינו בתכונותיו האנושיות ובתבונתו, שהיה מוכשר לקבל את הופעת החיים ברמה גבוהה יותר, כלומר את הנפש המדברת. מוטיב זה חוזר על עצמו לאורך כל ימות העולם,

כאן פותחת התורה בתיאור ההיסטוריה האנושית, תיאור המתמקד בהתפתחות המוסרית של האדם. כעת נוכל להיווכח איך על פי אותם החוקים שבהם התפתחו והשתכללו החיים בכדור הארץ, ממשיכה המציאות את אותה המגמה אך בדרגה גבוהה יותר, שמגמתה היא גילוי תכונתו המוסרית של האדם!

ז. מאפייני התפתחות האנושות בספר בראשית - מבט חדש על פרשת המבול

בסוף פרשת בראשית מסופר על מה שנראה לכאורה ככישלון במגמת בריאתו של האדם (בראשית ו, ה): "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום", מתוארת כאן תוצאה של תהליך ממושך של הידרדרות מוסרית²⁸. בהמשך מתוארת ההחלטה ה-להית להביא מבול לעולם עקב ההשחטה המוסרית של האדם (שם, ו-ז): "ויונחם ה' כי עשה את האדם... ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה". רק נח, שמצא חן בעיני ה', ניצל מן המבול כדי לקיים את מין האדם ולהמשיך את האנושות.

לאחר המבול כורת ה' ברית עם נח והאנושות כולה (שם ט, י"א): "והקמתי את בריתי אתכם ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ". המשמעות הפשוטה של הפסוק היא שעונש המבול לא יחזור עוד לעולם, והשאלה המתעוררת היא - האם גם במקרה שישבו לחטוא לא יענשו? ואם נאמר שדווקא המבול הוא שלא ישוב, תמיד יכול לבוא עונש אחר, ומה מיוחד בכך שהמבול לא יחזור שנית?

את זאת נוכל להסביר על פי חוקי ההתפתחות שקבענו עד כה. כשם שקיומו של מין האורגניזם תלוי ברמת יכולת ההישרדות שלו בעולם, כך גם זכות קיומו של האדם בפרט ושל האנושות בכלל, תלויה ברמתו המוסרית, קרי, במידת דביקותו במגמת בריאתו. ברגע שמלאה הארץ חמס, והאנושות סטתה מרמתה המוסרית, איבדה למעשה את זכות קיומה, "ונח - מצא חן בעיני ה'" (שם ו, ה). אותו איש צדיק תמים ראוי להמשיך את דרכה של האנושות אל ייעודה המוסרי ולכן יש לו זכות קיום. אך לשם כך, צריך לגרום לתפנית משמעותית בכיוון התפתחותה של כלל האנושות כדי לכוונה לדרך אחרת מזו שהתקדמה

המציאות זוכה לקבל נשמה יתירה ולהתקדם במדרגה כאשר היא מצליחה להצמיח מתוכה פרט אחד בעל מעלה גבוהה, 'תכונות משופרות', שיקבל את הנשמה החדשה עבור כל המציאות: התורה, שהיא השלמת הבריאה כולה, נתקבלה רק על ידי עם אחד נבחר. וגם נח היה פרט יחיד בדורו שזכה לקדם את המציאות ולהביא להמשך החיים בעולם טוב יותר, בעוד ששאר הפרטים בדורו 'נכחדו' במבול, וכנ"ל דוגמאות רבות. וראה להלן בפסקה הבאה.

²⁸ ראה לעיל פסקה ג לגבי תיארוך הופעתו של האדם הנבון. בחישובים מעין אלו, סטייה של 200-300 שנה איננה משמעותית. לפי הבנה זאת אין שום סתירה בין התורה למדע בנושא גיל העולם. התאריך של חז"ל מתחיל מרגע שקבלה הבריאה משמעות לקיומה, היינו, בריאת האדם. כאן נשלמה הבריאה לגמרי ודווקא מכאן יש להתחיל ולמנות את ימות העולם.

²⁹ 'כי רבה' במשמעות של גדילה והולכת, ראה רש"י בראשית י"ח, כ.

בה עד כה. לשם כך יש לגדוע ענף שלם של חיים, יש להכחיד את מין האדם אשר איבד את זכות קיומו בעולם בשל השחתתו המוסרית. רק כאשר ישאר נח לבדו, יוכל להוביל את המין האנושי אל ייעודו. המבול הוא למעשה עונש בעל משמעות רוחנית הפועל בדרכן של שאר ההכחדות המוכרות לנו, וגורם לכך שרק מין בעל תכונות הישרדות משופרות יוכל להמשיך להתקיים. אף בן אדם לא יכול להחזיק מעמד במי המבול, אך אם הוא נאמן לייעודו המוסרי - הוא יכול להינצל בנס כמו נח בתיבה. רמתו המוסרית של האדם ודביקותו ב-לוהים משולות הן לתכונות ההישרדות של מיני החיים השונים.

על פי חוקי ההתפתחות שהכרנו, מתבאר מאמר נוסף של חז"ל ביחס לנח: "בדורותיו - יש מרבתינו דורשים אותו לשבת, כל שכן אילו היה בדור של צדיקים - היה צדיק יותר. ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק, ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכולם" (רש"י, בראשית ו, ט).

חז"ל בוחנים את מעלתו של נח ביחס לדורות השונים. בדורו, הוא היה צדיק תמים, וודאי שזוהי מעלה חשובה מאוד, אך ביחס לדורו של אברהם - יתכן ולא היה נחשב לכולם.

נח בדורו, עם כל מעלתו, היה שקוע בעצמו. הוא לא ניסה להחזיר את בני דורו בתשובה. חייו הרוחניים לא הקרינו לסביבתו. לפי דרכנו נאמר, שרוחניותו של נח היא פרימיטיבית, כאותם יצורים פרימיטיביים שקדמו לאדם, וחיו בעדרים כבעלי חיים, בלי מורכבות פנימית של חברה אנושית הבנויה על קשרים הדדיים של עזרה ושיתוף בין בני אדם.

אך גם בתחום הזה עומדים חז"ל על ההתפתחות האנושית הרמוזה בפסוקים. כעבור עשרה דורות נולד אברהם, שעליו נאמר "אב המון גויים נתתיך" (בראשית י"ז, ה). כבר מתחילת הסיפור אנו לומדים על "הנפש אשר עשו בחרן" (שם י"ב, ה), לפי חז"ל מדובר באנשים שגיירו אברהם ושרה.³⁰ עולמו הרוחני של אברהם כבר מפותח הרבה יותר. הוא מקרין לסביבה, משפיע על הסובבים אותו במטרה להעלות אותם ולקדם לעבר הכרת הבורא.³¹

³⁰ עיין בפירושו רש"י שם.

³¹ המהר"ל בגבורות ה' פרק ה מתאר בהרחבה את בחינתו של אברהם כבחינה של התחלה של דבר חדש שאינו מתקשר כלל למה שקדם לו. יש לציין שבכל שלב של התקדמות בהופעת החיים הרוחניים בתורה, כורת הקב"ה ברית שמטרתה להבטיח את שימור המצב הנוכחי לבל ידרדר חזרה לדרגה הקודמת, שהרי המציאות כבר זכתה למדריגה גבוהה יותר של חיים. כך הוא אצל נח אחרי המבול (בראשית ט, י"א): "והקמתי את בריתי אתכם ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ"; אצל אברהם (שם ט"ו, י"ח): "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת", וכן עם כל אחד מן האבות; גם עם כל ישראל נכרתו שתי בריתות: אחת, לאחר שהגיעו למדריגה של קבלת התורה כשהקדימו נעשה לנשמע (שמות כ"ד, ז), שם נאמר (שם שם, ח): "ויקח משה את הדם ויזרק על העם ויאמר הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה", ובפעם השנייה, בסוף ארבעים שנות נדודיהם במדבר, לאחר שמת כל הדור שיצא ממצרים בעקבות חטא המרגלים, והעם הגיע למדריגה שבה הוא ראוי להכנס לארץ ישראל, ושם נאמר (דברים כ"ט, י"א): "לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו אשר ה' אלהיך כרת עמך היום".

בשלב הבא שאליו עתידה האנושות להגיע, אותה דרגה הנמצאת באברהם תהיה נחלתו של עם שלם היודע את ה', ומקרין הכרה זו לכל העולם.³²

אם נסכם עד כה נאמר, כי ניתן לראות את מגמת הופעת החיים בעולם בכמה מישורים מקבילים הפועלים על פי חוקיות דומה; בעוד שבמישור החיים הביולוגיים, המנוהלים באופן טבעי, יכולת הקיום וההישרדות מול שאר המינים תלויה בתכונות התורשתיות, במישור האנושי המוסרי - המנוהל בידי הקב"ה באופן ישיר - מותנית 'זכות הקיום' בנאמנותו של האדם לתכליתו הייעודית ולמוסריותו **ולא לחוקי הטבע** השולטים בעולם.³³

החיים במגמתם הכללית, שואפים לשעבד לצרכם את מערכות הטבע ולא להיכנע להם; אם על ידי ניצול החומר הדומם והקפדן והפיכתו לרקמות חיות (כפי שיבואר בסעיף הבא), ואם על ידי שידוד מערכות הטבע כפשוטו כפי שמתואר בתורה.

בין שני המישורים שנידונו לעיל ישנו מישור ביניים, והוא התפתחותה של האנושות ביחס לשאר מיני בעלי החיים. דרווין הבחין בעובדה כי תהליך 'הברירה הטבעית' "דואג" לכך שמספר הפרטים בדורות החדשים של מין מסויים לא יעלה על מספר הפרטים בדור הקודם, למרות מספרם הגדול של הצאצאים שנולדים בכל דור. הסיבה לכך היא שמרבית הצאצאים אינם מגיעים לבגרות מינית שתאפשר להם להעמיד צאצאים משלהם. רבים מן השורדים המצליחים להעמיד צאצאים הם אלה שיש להם תכונות מועדפות, מה שמביא במשך הדורות לשינוי ושיפור תכונות הגזע. תהליכים טבעיים אלו התקיימו ללא הפרעה במערכות אקולוגיות שונות במשך מיליארדי שנות אבולוציה עד שבשלהי המאה העשרים נכנס לתמונה גורם חדש - האדם. בדורות האחרונים שורדים מרבית הצאצאים של הגזע האנושי ומספרם מוכפל מידי ארבעים שנה בקירוב. באמצעות הרפואה המודרנית דואגת החברה האנושית להאריך את חיי הפרטים, לרבות את חייהם של ה"פחות מתאימים" מבחינה אבולוציונית. אנו יודעים כיום לרפא מחלות קשות ולתקן פגמים גנטיים וליקויים תורשתיים. הפרטים הסובלים מתחלואים כאלה יכולים להמשיך בחייהם, להעמיד צאצאים ולהנחיל להם את אותן התכונות עצמן.³⁴ נמצא ש'הברירה הטבעית' עברה לידי האדם. בעזרת ייחודו כיצור נבון מצליח האדם להתגבר על המגבלות הטבעיות, לא להכנע לטבע אלא לשעבדו לטובתו, ולהביא לריבוי של הפרטים החיים של מינו.

דוגמא מפורסמת נוספת היא ההיסטוריה של עם ישראל. כבר עמדו היסטוריונים מאומות העולם על כך שעצם קיומו והישרדותו של ישראל כעם במשך כל שנות הגלות הוא דבר הסותר את חוקי ההיסטוריה של עמים. גם אם נתבונן במחזור הראשוני של התהוות בית ישראל ניווכח לדעת שכל סיפור בריחת יעקב מפני אחיו ושהותו בבית לבן עד חזרתו לארץ

³² ראה לעיל סעיף ד.

³³ לנח ואברהם עוד לא היתה תורה, אך הם בטאו את מדריגת האדם הגבוהה ביותר: בנח כתוב (בראשית ו, ט) "נח איש צדיק תמים היה בדרתיו את האלהים התהלך נח" וגם מאברהם נדרשה אותה הדרגה בהכנסו בברית המילה (שם י"ז, א): "התהלך לפני והיה תמים".

³⁴ על פי "מסעי", עמ' 99 - 100.

כנען וירידתו למצרים - עניינו הוא המאבק להעמדת צאצאים בדרך לא דרך תוך התמודדות עם קשיים רבים³⁵. אין ספק שבכל הדוגמאות הנ"ל מעורבת השגחה המתגברת בדרך נסתרת על הנסיבות הטבעיות, שכן היו הרבה שהביטו במציאות בעיניים 'ריאליות' וניבאו שחורות לגבי עתידה של האנושות בכלל ולגבי גורלו של עם ישראל בפרט. ברוח זו כותב הרביי הרפורמי א. גייגר, אשר הכין גם תוכן למצבה שיקימו ליהדות ולחלומותיה לשוב לציון ולירושלים:³⁶

"ירושלים היא זכרון נכבד של העבר, ערש האמונה, אבל אין היא תקוה לעתיד. אין היא המקום להתפתחות חיים חדשים... תנו כבוד לירושלים ולזכרה כנאה לכל **מת גדול**, אבל אל נא נפריענה ממנוחתה". כן מספיד הוא גם את הלשון העברית: "השפה העברית הולכת ונשכחת ועוד מעט ותשכח כליל. שום התאוננות לא תביא תועלת, ושום אשמה לא תצדק כנגד **גזר דינה של ההיסטוריה**".

ח. "ותלמדם חוקי חיים" - הדרך שבה מקדמת התורה את המציאות

הזכרנו לעיל,³⁷ שמתן תורה היווה דרגה גבוהה יותר של הופעת חיים לאחר שקיבל האדם את הנפש המדברת. כעת נבחן את דרך החיים שמתווה התורה לאדם. אך קודם יש להגדיר - מהם חיים? על שאלה זו לא הצליח המדע לתת תשובה ברורה. כל שמסוגל המדע הוא לאפיין את החיים הביולוגיים על ידי מספר תכונות:

1. האורגניזם החי מתרבה על ידי **השתכפלות** של התאים עצמם. בניגוד לתהליך ההחלדה למשל, שבה מצטרפת מולקולה לחברתה על ידי תהליך ההתחמצנות מבלי שיחול שום שינוי במולקולה עצמה גם בחלוף מליוני שנים.
2. כל ד.נ.א. שמשכפל את עצמו **מעביר את המידע הגנטי הטמון בו לדור הבא**, על מנת שיווצר במתכונתו המדויקת.
3. תהליך ההתרבות והגדילה זוקק משאבים של חומרי גלם אותם הוא לוקח מהסביבה, וכך הופך חומרים דוממים לרקמות חיות על ידי תהליך הנקרא מטבוליזם (חילוף חומרים).

³⁵ על היבט זה עמד הרב אלחנן סמט בספרו עיונים בפרשות השבוע סדרה שניה, הוצאת מעלות, ירושלים תשס"ה, עמ' 16.

³⁶ מובא ב"אבולוציה ויהדות", א' קורמן עמ' 246-247.

³⁷ סעיף ב.

4. מאפיין חשוב נוסף של האורגניזם החי הוא שהגוף האורגני פועל **כיחידה אחת** על ידי התהליך המתמיד של חילוף החומרים באמצעות כלי דם המעבירים חומרים חיוניים בכל הגוף.

5. כמו כן, קשה להתעלם מדבר המצוי כמעט בכל תופעה של חיים בטבע, והוא היחס בין זכר לנקבה, בין הזרע לאדמה, בין היסוד האקטיבי המפרה את הפסיבי. רק במקום שבו קיים יחס זה תיתכן יצירה חדשה של חיים.³⁸

אלה הם חלק ממאפייני החיים הביולוגיים המצויים בגוף החי ומאפשרים את קיומו כפי שמקובל היום במדע.³⁹ כעת ננסה לבחון את הדרך שסוללת התורה לאדם בהקבלה למאפיינים אלה.

1. המצווה הראשונה שמצטווה בה האדם היא **פריה ורבייה**. ציווי זה קודם לכל בשל המטרה הבסיסית של ישוב העולם (ישעיהו מ"ה, י"ח): "לא תהו בראה לשבת יצרה". יש להדגיש שעל אף נטייתם הטבעית של רוב בני האדם לעסוק בעניין זה, עם ישראל מצווה עליו במצוות עשה (ספר המצוות לרמב"ם עשה ריב). זהו דבר מחוייב ובלתי נפרד מדרך החיים שמתווה לנו התורה.

2. המשמעות העמוקה והשלימה של מצווה זו כוללת גם את חינוך הבנים כדי שידמו להוריהם בהתנהגותם המוסרית. החינוך חייב להתבצע על ידי העברת מידע לדור הבא, כפי שמצווה התורה (דברים ו, ז): "ושיננתם לבניך". זהו ציווי יסודי, המאפשר את המשך התפתחותה של התורה במהלך הדורות, ולכן התורה חוזרת עליו בכמה מקומות.⁴⁰ בכל הדורות מסרו ישראל את נפשם על חינוך הבנים ועל לימוד התורה, עד שהיו מוכנים למנוע פת לחם מפיהם ובלבד שלא יאלצו להוציא את הבנים מהישיבות וה"חדרים". מאחורי כל זה עמדה הידיעה הברורה שקיום האומה תלוי בקיום התורה, וקיום התורה תלוי בחינוך הבנים המהווים חוליה בשושלת החיים של האומה.

3. אחד החידושים הגדולים של היהדות הוא העלאת חיי החומר וקידושם. לכאורה, ישנה סתירה בסיסית בעצם המושג של קידוש החומר. באיזה אופן מתעלים הדברים הדוממים בהם משתמש האדם? אומנם, אם נייעזר בהתבוננות בעולם הטבעי, עשויים הדברים לקבל משמעות עמוקה ביותר. ניתן לראות את שימושו של האדם בעולם

³⁸ גם על מנת לייצר זרם חשמלי יש ליצור מתח בין שני קטבים מנוגדים.

³⁹ על פי "מסעי" עמ' 57 - 58.

⁴⁰ כל מצוות סיפור יציאת מצרים בליל פסח נסובה על העיקרון הזה של "והגדת לבנך" כפי שחוזרת התורה ומדגישה בכמה מקומות (שמות י, ב; י"ב, כ"ו-כ"ז; י"ג, ח; י"ג, י"ד). הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (א), (א) תולה את עיקר החיוב של לימוד התורה לבנים דוקא באב: "אבל קטן אביו חייב ללמוד תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם, ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד".

לצורך עבודת ה', כמעין הפעלת תהליך 'מטבוליזם' ההופך את הדומם לרקמות חיות ממש. כך ניתן להבין כיצד האדם הוא זה המעניק משמעות לכל הבריאה העצומה הסובבת אותו, שלא נבראה אלא לכבודו.⁴¹ על פי זה יקבל גם פירושו של רש"י לפסוק "ויקח מאבני המקום וישם מראשתיו" (בראשית כ"ח, י"א) משמעות נוספת: "וישם מראשתיו - עשאן כמין מרזב סביב לראשו שהיה ירא מפני חיות רעות. התחילו **מריבות זו עם זו**,⁴² זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו, וזאת אומרת עלי יניח, מיד עשאן הקב"ה אבן אחת, וזהו שנאמר (פסוק י"ח) ויקח את האבן אשר שם מראשתיו". כל העולם הדומם, מעצם תכלית קיומו, שואף הוא לשמש את האדם השלם אשר צלם-להים מאיר בקרבו, עד שעל אף הפירוד המוטבע בו מבריאתו מתאחד הוא למען תכלית נעלה זו שלשמה בלבד נוצר. יש בהתבוננות זו כדי להביא לידי הסתכלות אחרת, גבוהה יותר, אפילו על הדומם הסובב אותנו.⁴³

4. הגמרא אומרת (ברכות ו, א): "אמר להם הקב"ה לישראל, אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם". כיצד יכולה חברה שלימה לפעול כחטיבה אחת? כיצד נוצר חיבור בין אנשים במונח החברתי? כבר ביארו חכמי המוסר, וביניהם הרב דסלר (מכתב מאליהו חלק א, קונטרס החסד), שהאהבה בין אנשים היא תוצאה של נתינה הדדית הקיימת ביניהם. על ידי כך שאדם נותן לאחר ומשקיע בו, הוא אוהב אותו ומתחבר אליו. כאשר רואים את העיקרון הזה כתנאי הכרחי לקיום החברה במובנה העמוק - 'חטיבה אחת', כשם שחילוף החומרים הכרחי לקיום הגוף החי, אז מתקרבים הדברים אל השכל, ובסופו של דבר, עם ריבוי ההתבוננות, גם אל הלב.

5. התורה מודעת כמובן ליחס ההרמוני המצוי בקוטביות המאפיינת את עולם הטבע, שעל ידו נוצרים חיים. כמו כן, מודעת היא לאותה הדיאלקטיקה המצויה ברוחו של האדם, ובקושי הגדול שלו להבין את המורכבות שבעולם ולהתמודד במאבק שבין שני קטבים הסותרים לכאורה זה את זה. הצלחתו של אדם בהשגת איזון והרמוניה שעל ידם יוכל להגיע לידי חיים של יצירה רוחנית, תלויה בהבנתו את היחס הנכון שבין

⁴¹ כך כותב המהר"ל בתפארת ישראל פרק ד: "מלכות האדם היא שהוא מוליך שלימות אל כל התחתונים כי הכל נברא לעבוד את האדם ולשמשו ובה הוא צורה (כלומר, מעניק תוכן ומשמעות) אל כל התחתונים ומוליך שלימות אל הכל כמו המלך שהוא משלים את הכל".

⁴² הדגשה זו שהיו האבנים 'מריבות זו עם זו' היא תוספת של רש"י על דברי הגמרא בחולין צ"א ע"ב: "כתיב ויקח מאבני המקום, וכתיב ויקח את האבן! אמר רבי יצחק: מלמד שנתקבצו כל אותן אבנים למקום אחד, וכל אחת ואחת אומרת עלי יניח צדיק זה ראשו", בדברינו נבאר מה ראה רש"י להוסיף על דברי חז"ל.

⁴³ כך כותב הרמח"ל (מסילת ישרים' פרק א, וראה גם פרק כ"ו): "העולם נברא לשימוש האדם. אומנם, הנה עומד הוא בשיקול גדול. כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו - הנה הוא מתקלקל ומקלקל העולם עמו; ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבוד את בוראו, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו. **כי הנה עילוי גדול הוא לבריות כולם בהיותם משמשי האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך**".

הקטבים, שלא באו אלא להשלים זה את זה. אך ראשית, זקוק האדם להדרכה מעשית כיצד להנהיג עצמו בחיי המעשה בצורה מאוזנת מבחינה גשמית ורוחנית. כדי לענות על צרכיו הרוחניים של האדם, קבעה לו התורה מערכת מצוות המורכבת מעשה ולא תעשה, עשיה אקטיבית ולצידה הישמרות מאיסורים. הרמב"ן (שמות כ, ה) מסביר שמצוות עשה יסודה במידת האהבה, ולא תעשה יסודה במידת היראה: "...כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, וכן כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו". הרי שהאדם נדרש לשני סוגי פעילות שונים, הן במצוות המעשיות והן ביחס הרוחני שעליו לפתח כלפי הבורא על מנת לסייע לו להתקרב אל ה' בתודעתו באופן אמיתי. התכלית העיקרית היא כמובן האהבה, שפירושה התקרבות, אך על מנת שזו תהיה אמיתית, חייבת היראה להיות מעורבת בתהליך ההתקרבות אל הבורא ולהביא לכניעה בפניו, ורק כך יבנה היחס הנכון אל הבורא.⁴⁴

על פי עקרונות אלו שעל פיהם נדרש האדם לפעול, יש ביכולתו להצמיח בתוכו 'נפש חיה' השואפת תמיד להתגלות ולהתרומם אם אך יבחר בכך, שכן "עץ חיים היא הצומח, מתפתח ומתרחב מטבעו, אך דווקא "למחזיקים בה" מתוך בחירה. "ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם אני ה'..." (ויקרא י"ח, ה).

⁴⁴ דבר זה מסביר את הרעיון העומד ביסוד הכלל 'עשה דוחה לא תעשה' במקרה והם מתנגשים אחד בשני, כי העשיה האקטיבית היא המובילה אל התכלית, היא הקובעת את הטון, בעוד שההישמרות נועדה לסייג את ההתקדמות ולהבטיח שלא תסטה מנתיבה. לכן במצב שבו אי אפשר לקיים את שניהם, הדבר הנכון לעשות הוא דווקא העשה, והלא תעשה אינו קיים כלל.

הדברים מוסברים ומדויקים היטב בלשונו של רבינו ניסים גאון (שבת קל"ג, א): "...ותו, לא תעשה גרידא מנלן דדחי (שעשה דוחה אותו)? דכתיב 'לא תלבש שעטנז' וכתוב 'גדילים תעשה לך' ידענו כי זה לא תעשה אינו שווה בכל דבר אלא מיוחד הוא וכי הציווי שנאמר אחריו הוא תנאי עליו וכי לא בא להזהיר אלא על לבישת כלאיים חוץ ממצות ציצית, אבל מה שהוא מעורב בחוטי פשתן עם הטלית של צמר שהיא מצווה אינו נכנס בזו האזהרה אלא מותר הוא ואמרו חכמים שדבר זה עיקר הוא לסמוך עליו... כי האזהרה של לאו על זה התנאי נאמרה ובה פירוש שפרשנו להסיר מלבך ספק גדול שמסתפקים בו בני"א ושואלים עליו והוא שאומרים מאחר שאנו יודעים שאזהרת לאו קשה מציווי עשה היאך יבוא עשה וידחה האזהרה של לאו שהיא חמורה ממנו ומדרך הידוע שהחמור דוחה הקל ולא עוד אלא שפעמים שעולה על דעתם שיש בענין הזה ענין חזרה בדבר הראשון (שחזר בו מדבריו הראשונים) והתשובה הוא מה שהקדמנו..." הנה בדברים אלו מסביר רנ"ג את האופן בו פועלים שני הצדדים המנוגדים כמשלימים זה את זה, ורואה הוא צורך להאריך בדבר זה כיוון שקיים "ספק גדול שמסתפקים בו בני"א" בהבנת רעיון יסודי זה בגלל מורכבותו. נמצא אם כן שהקושי קיים גם בהבנת עניין 'טכני' זה, כשם שהוא קיים בנפשו המורכבת של האדם. וראה עוד על כך בסעיף הבא.

ט. "אחת דיבר - להים - שתיים זו שמעתי" (תהילים ס"ב, י"ב)

ישנה שאלה מעניינת שאיתה טרם הצליח המדע להתמודד. כיום ידוע שהמרכיבים העיקריים האחראיים להתפתחותו והתרבותו של התא החי הם שני סוגים של מולקולות, חלבונים וחומצות גרעין. החלבונים אחראיים למבנה התא ומרבית פעולותיו, וחומצות הגרעין הן מולקולות מסוג ד.נ.א. הצופנות בתוכן את המידע הדרוש להתרבות ושיכפול של החומר החי, החל מצמחים ועד בעלי חיים מפותחים.⁴⁵

השאלה היא מה קדם למה, חומצות הגרעין או החלבונים? ייצור החלבונים דורש כאמור את קיומן של חומצות גרעין מסוג ד.נ.א., אך שכפול הד.נ.א. וקריאה מדוייקת של המידע הגנטי הדרוש לשם ייצור החלבונים יכולים להתקיים רק בנוכחותם של אנזימים שהם זרזים הקובעים את קצב הריאקציות הכימיות. אלא שהאנזימים עצמם הם חלבונים. כלומר, פעילות חומצות הגרעין מחייבת מציאותם של חלבונים, וייצור החלבונים מחייב חומצות גרעין.⁴⁶ שאלה זו היא מעין שאלת הביצה והתרנגולת. הועלו השערות שונות, אך תשובה ברורה לא יודע המדע של היום לתת. שמא ניתן להציע דרך חדשה בהבנת האבסורד הזה על פי ההשקפה שהצגנו עד כה.

למעשה השאלה היא כיצד נוצרים חיים מתוך החומר הדומם בבחינת יצירת יש מאין? יתכן ופה טמונה ירידת הנשמה הראשונה בהיסטוריה שנעשית בדבר - להים: "ויאמר - להים תוצא הארץ נפש חיה למינה" (בראשית א, כ"ד). אך כיצד ובאיזה אופן יכולה נשמת חיים הבאה ישירות ממקור של אחדות להתגלות ולבוא לידי ביטוי בתוך עולם החומר הגשמי, 'עלמא דפירודא'? רק בדרך של הרכבה משני גורמים שונים השואפים להשלים דבר אחד.⁴⁷ נטעים את הדברים. המכילתא לפרשת יתרו⁴⁸ (ז, ה) אומרת כך:

"זכור ושמור שניהם נאמרו בדיבור אחד. מחלליה מות יומת וביום השבת שני כבשים, שניהם בדיבור אחד נאמרו. ערות אשת אחיך ויבמה יבא עליה, שניהם נאמרו בדיבור אחד. לא תלבש שעטנז גדילים תעשה לך, שניהם נאמרו בדיבור אחד, מה שאי אפשר לאדם לומר כן, שנאמר: 'אחת דבר - להים שתיים זו שמעתי' ואומר: 'הלא כה דברי כאש נאום ה' וכפטיש יפוצץ סלעי'".

⁴⁵ היחס בין החלבונים לחומצות הגרעין מזכיר את היחס שבין חומר וצורה; חומצות הגרעין נושאות את התוכן, את המגמה של פעילותו של התא, ואילו החלבונים קובעים את המסגרת של פעילות התא, את מבנהו החיצוני.

⁴⁶ על פי "מסעי" עמ' 64.

⁴⁷ בעניין זה ראה גם את דברי המהר"ל ביגבורות ה" פרק ה.

⁴⁸ וכן בספרי כי תצא פג בשינויים קלים.

המכילתא מביאה מספר צמדי מצוות הבאות לכאורה בסתירה זו עם זו, לאחר שנקבע איסור כללי - לא תלבש שעטנז, באה מצוה נוספת המהווה חריגה מאותו הכלל - גדילים תעשה לך. **מה שאי אפשר לאדם לומר כן!** דבר זה קשה לבני אדם מאד להבין, כיצד מצוה אחת יכולה לסתור את חברתה כאשר שתייהן ניתנו מרועה אחד? אילמלא מקרא כתוב לא היה האדם חושב לומר כן מעצמו. את זאת באים חז"ל ליישב - "שניהם בדיבור אחד נאמרו... שנאמר'אחת דבר -להים שתיים זו שמעתי". אין זה כי אם דבר -לוהים, הוא יכול לומר את דברו בדיבור אחד, אך אנו בני האדם לא נוכל לשמוע ולהבין זאת מבלי לעמוד על המורכבות שבדבר. יתכן להסביר בזה שמי שאמר 'לא תלבש שעטנז' לא התכוון שנפקיע כל מציאות של שעטנז מבגדינו, אלא שנשמור שילוב זה של צמר ופשתים לאופן מסויים, שבו ישמש לנו כציצית 'למען תזכרו...', ולא בשום צורה אחרת, והטעם לכך? - 'הלא הוא כמוס עמדי...'. אלא שמכל מקום ברור הוא שאי אפשר לקיים את האידיאל ה-להי שבמצוה כי אם באופן מסויים, מוגדר ומדויק כפי שניתן לנו בקבלה.

נמצינו למדים מדברי חז"ל אלו דבר משמעותי לגבי דבר -להים. דבר זה הוא אידיאל רוחני נשגב, שירד למציאות במתן תורה, והופיע בלשון בני אדם - בשפה שתובן לנו. המפגש של האדם עם דבר -לוהים אפשרי דווקא אם זה יתגלה אלינו בדרך של שניות ומורכבות שנועדה להכיל בתוכה את דבר ה-לוהים המסתתר בפיתרון הקונפליקט. הדבר נכון כמובן לכל ביטוי רוחני של חיים המופיע בעולם, מראשית היווצרותו של החומר האורגני.⁴⁹ תחילת הופעתם של החיים בתהליך של ניצול החומר הדומם והפיכתו לתאים חיים, תהליך שהתחיל ע"י 'התערבות -לוהית' ברגע שהמציאות הייתה בשלה לכך כאמור לעיל (פסקה ב), מוכרחת היתה להיווצר בעזרת חלבונים וחומצות גרעין כשני גורמים שעובדים יחד ומפריים אחד את השני.⁵⁰

חשוב להדגיש, שאין בכל האמור לעיל משום קביעת עובדות ופיתרונות מוחלטים לבעיות שמעסיקות את המדע כבר זמן רב, אלא רק ניסיון להתמודד עם הבעיות מבחינה אמונית, ולהראות את התייחסות התורה אל הנעלם משכלו של האדם; אם יצליח המדע אי פעם לגלות כיצד ניתן לייצר אורגניזם חי מחומר דומם, לא יהיה בכך משום סתירה להשקפתינו,

⁴⁹ שזו כאמור הופעת חיים במדרגה נמוכה יותר הפועלת באופן טבעי, לעומת החיים הרוחניים של האדם שאותם הוא יוצר באופן בחירי, וכדלעיל סוף פסקה ה'. ובכלל, אין לתפוס את המושג 'דבר -להים' במובן המצומצם של מצוות בלבד, אלא כך יש להתייחס אל כל המורכבות המסועפת והמסובכת שבמציאות, הן בטבע והן בהיסטוריה.

⁵⁰ אע"פ שאין אנו רואים את הנשמה ברגע הופעתה, יודעים אנו שאכן יש פה הופעה של חיים ברגע שמתגלה לעינינו התרכבות של חומר אורגני - חלבונים עם חומצות גרעין. דבר זה מאפיין את מעמד מתן תורה כפי שמתואר בפסוקים ובהז"ל. הגמרא בשבת מתארת אירועים גשמיים שונים שהשפיעו על העולם במעמד הר סיני (שבת פ"ח, ב): "ואמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב (שיר השירים ה) לחיו כערוגת הבשם - כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא נתמלא כל העולם כולו בשמים." זו דוגמא לביטוי גשמי שהתגלה ברגע של הופעה של נשמת חיים לאומה שלימה.

אך הדבר בהחלט ידרוש מאיתנו להבין את דברי חז"ל באופן עמוק יותר ואמיתי יותר נוכח התגליות החדשות של המדע.

י. סיכום

כל דברי ימי העולם בשני רבדיו, הפיזי והרוחני, הם סיפור הופעתם של החיים מתוך החומר הדומם. זהו סיפור של לידה ומאבק, בו מבקשים החיים להתקיים ולהשתכלל בכל מחיר, ולהחיות כל פרט דומם חסר מגמה הנקרה בדרכם בכדי לבוא לידי ביטוי רחב יותר. הופעת החיים בעולם שלם של תוהו ובוהו פירושה **סידור המציאות כולה על פי כללים ברורים** והנחת כל פרט במקום שבו יוכל לממש את יעודו. כך מתואר בסיפור הבריאה: המצב ההתחלתי היה "והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום" (בראשית א, ב), כך נבראו השמים והארץ, ללא שום מגמה והתקדמות, ורק "רוח-להים מרחפת על פני המים" (שם) ללא שום גורם שיחבר בינה לבין המציאות ויאפשר את התגלמותה בתוך עולם החומר. מאז ועד עתה, למן היום אשר בו נאמר "יהי אור", החלה לפעול בעולם מגמה של חיים, שלא תנוח ולא תשקוט עד שתופיע במלא עוצמתה, על ידי סידור של כל פרט "למינהו", ושל חברת בני האדם על ידי חוקים ברורים.

ומאחר ומגמה זו אחת היא, ישנו דמיון רב בין עולם הטבע לבין עולמה של החברה האנושית. דמיון זה מתבטא בדרך התפתחותם של תהליכים מתמשכים בשני המישורים אלה. חוקי התפתחות החיים על פני כדור הארץ במשך כשמונה מאות מיליוני שנים דומים למאורעות שעברו על האנושות מתחילת בריאתה בשלושה מאפיינים עיקריים:

1. בשני העולמות קיים תהליך איטי ומתמשך של התפתחות החיים; תהליך בעל מגמה של גילוי דבר מסוים המתאמץ לצאת לאור העולם ולהופיע בצורה מפותחת ביותר, כאשר מחד הוא מחפש את הדרכים היותר יעילות שבהן יוכל לשרוד ולהתקיים במציאות, ומאידך - פוסל הוא את הדרכים הפחות יעילות לצורך יישום מגמה זו.
2. בשני העולמות אין התהליכים מתקדמים בצורה חלקה. ישנן הפרעות המתבטאות בצורה של הכחדות גדולות, הגורמות לשינוי משמעותי בכיוון ההתפתחות של התהליך. דבר זה בא לידי ביטוי על ידי הכחדות גדולות של מינים של בעלי חיים שנבעו מסיבות שונות, ובמישור האנושי על ידי עונשים הנגזרים על כלל האנושות או חלקה עקב מצבה הרוחני המוסרי הלוקה בחסר.
3. בשני העולמות ניתן לראות עליה משמעותית בדרגה של הופעת החיים בעולם: בעולם החומר - הופעתם של יצורים חד תאיים, ולאחר מכן של זוחלים ויונקים, ולבסוף בני אדם. כך גם ברובד האנושי - החל מהאדם הראשון שקיבל נפש מדברת, וכלה במתן תורה, שמבטא הופעה של חיים ברמה גבוהה יותר שנועדה להשלים את הדרגה הקודמת שכבר זכה לה האדם. הצד השווה שבהם הוא שכל גילוי חדש של חיים הוא **פעולה ישירה** של -להים המתערב בטבע.

אך ההבדל המשמעותי הוא, שבעוד שבעולם הטבעי גם ההתפתחות המתמדת וגם הגורמים המפריעים לה נובעים ממערכת של חוקים קבועים הפועלים באופן טבעי, בעולמו של האדם הכל מנוהל על פי היחס בין מעשיו הבחיריים של האדם לרצונו של הקב"ה, דבר התולה את כל התקדמותה והשלמתה של הופעת החיים באחריותו של האדם. הקב"ה הוא שמנהל את ההיסטוריה באופן ישיר בדרכי הנהגתו שלו, אלא שנתן לנו עולם שלם שמתוך התבוננות בו נוכל ללמוד גם אנו משהו על דרכי הנהגתו יתברך בהיסטוריה. בעבר, כשהיינו במצב של גילוי פנים, נהג עימנו הקב"ה בניסים גלויים ובאזהרות מפורשות מפיו, אך היום, במצב של הסתר פנים, גם ההנהגה ההיסטורית איתנו היא בבחינת 'עולם הטבע', כאשר גם האסונות וגם ההצלחות הפוקדים אותנו באות כתופעות טבעיות. לכן דווקא היום עלינו ללכת בדרך זו של התבוננות, ולנצל לשם כך גם את האמצעים המדעיים וכלי המחקר שהתחדשו בימינו וכך לחוש את השפה שבה מדבר הקב"ה אלינו בתורה ובטבע; לפתח יחס עמוק יותר לסיפורי התורה ולהיווכח שכל מהותם לכל פרטיהם היא גילוי דרכיו של הקב"ה באופן בו הם מוטבעים במציאות. מתוך העולם הגדול נוכל ללמוד על 'העולם הקטן',⁵¹ כלומר, להכיר לעומק את **הטבע שלנו**, לא רק כיצורי אנוש אלא כבני אדם המקיימים מצוות, ואף כאומה שלימה החיה ומתנהלת על פי התורה וקושרת בה את גורלה. נוכל להבין מדוע חוקי התורה הם עבורנו 'חוקי חיים', ומדוע דווקא בקיומם נבנה היחס שבין 'האומה החיה' לבין שאר ה'אומות המתות' כפי שכתב ריה"ל,⁵² וכשם שהשלימו רבי אברהם אבן-עזרא (פיוט 'צמאה נפשי'): "ראה לגברת אמת, שפחה נואמת, לא כי **בנך המת, ובני החי**".

⁵¹ ע"פ מדרש תנחומא (ורשא) פרשת פקודי סימן ג; מורה נבוכים א, ע"ב.

⁵² כוזרי מאמר ב כו, לב; ג כ"ג.